

Makovnik Péter

BEVEZETÉS BÖHME VILÁGÁBA*

„Sohasem vágytam arra, hogy akár csak részben is megértsem az isteni misztériumot, s még ennél is kevésbé tudtam volna elképzelni, hogyan is kellene azt keresnem és megtalálnom. Nem is értettem belőle semmit! A laikusok együgyűségében éltem. Nem kerestem én mást, csakis Jézus Krisztus szívét, hogy belerejtőzzem Isten tajtékzó haragja és az ördög támadásai elől. Ezenközben elszántan kértem Istentől a Szent Szellemet és a kegyelmet, hogy benne áldást és vezetést nyerjek, s megfosszon engem mindattól, ami elfordít tőle, valamint hogy teljesen alá tudjam vetni magam vezetésének, hogy többé már ne a saját akaratomnak, hanem az ő akaratának élhessek, egyedül ő vezessen, magam pedig gyermeke lehessen Fiában, Jézus Krisztusban.

E szilaj próbálkozásaim és kitartó vágyakozásom közepette – miközben heves támadások értek (én azonban inkább megváltam volna életemtől, mint hogy a keresést feladjam, vagy akár csak alábbhagyjak vele) – feltárult előttem a kapu, és mintegy fertály óra alatt többet láttam és tudtam meg, mintha éveken át a magas iskolákat látogattam volna, amin igen elcsudálkoztam, hisz fogalmam sem volt, miként történhetett az egész, viszont szívemet elborította Isten dicsőítése.

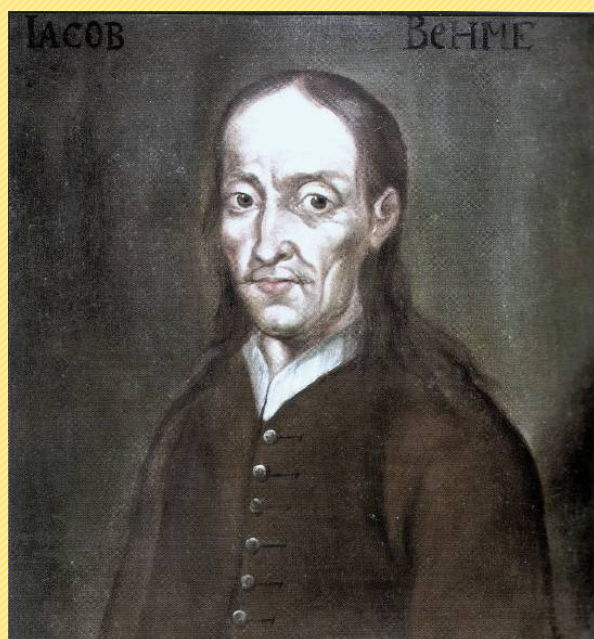
Hiszen a lét teljességét, a *Grundot* és az *Ungrundot*¹ szemléltem az Isteni Bölcsesség segedelmével, valamint a Szent Háromság születését és a világ, továbbá minden teremtmény eredetét, illetve őss állapotát, miközben láttam és felismertem magamban mindhárom világot. [...]

Szinte azonnal rátört lelkemre az erőteljes kívánság, hogy mindezeket mintegy saját magamnak szánt emlékeztető gyanánt feljegyezzem, s bár felszínes énemmel csak igen nehezen tudtam megragadni és papírra vetni őket, mégis szinte kényszerítve voltam, hogy azonnal nekilássak e magasztos titokkal való foglalatosságnak, mint ahogy az iskolába járnai kezdő gyermek is kényszerítve érzi magát. Bár bensőmben pontosan láttam, [...] kifejtése lehetetlennek tűnt fel számomra. Azonban időről időre újra feltárulkozott bennem, mintha csak kitavaszkodna; tizenkét éven át hordoztam így magamban, viselő voltam vele, és erős készítés él bennem, míg a világra nem hoztam – vagyis amíg meg nem lepott, mint a záporosó, mely mindent eláztat, amit csak ér.”²

* Forrás → Jacob Böhme: *Christosophia, avagy a Krisztushoz vezető út* (Budapest, 2009, Kairosz Kiadó), p. 11–26.

¹ *Grund*: alapzat (a lét alapja és forrása). *Ungrund*: szó szerint „az, ami a *Grund*tól mentes”, vagyis az önmagában vett, szintiszta Istenség (*die pure Gottheit; Gott ausser der Natur*) a lét alapját és saját személyeit megelőzően. Etimológiájából következően: „határtalan, feneketlen mélység”. Egyes esetekben a „Szakadék” (*Abgrund*) kifejezés helyettesíti.

² *Epistola theosophica*, 12,6–8. 12. teozófiai levél Caspar Lindner beutheni adószedőhöz (1621, Mária mennybemenetele napján).

Ezekkel a szavakkal emlékezett vissza Jacob Böhme³ elhivatásának körülményeire 1621-ben barátjához, Caspar Lindnerhez intézett soraiban. A „fertyó óra” élménye, mely egy páratlan életpálya születését jelenti, nem volt egyéb, mint hogy az Isten közelségének és oltalmának elnyerésére irányuló sóvárgás lelkiállapotában élő Böhme tekintete 1600 januárjában⁴ egy napfénytől csillogó cin-kehelyre esett, amely különleges lelki nyugalommal töltötte el.

A „lelki *Sabbath*”-nak ezt a bensőséges, a lélek és a személyiség „felmorzsolódását” és „újjászületését” elindító élményét további tizenkét évig hordozta magában, mire első – egyébként befejezetlen – művét papírra vetette *Morgenröthe im Aufgang* (Növekvő hajnali világosság) címmel.⁵ Ezekben az években – mint ahogy azt első művében meg is említi – számos vallásos, filozófiai és tudományos tárgyú könyvet áttanulmányozott, ezeket azonban elégedetlenül tette le. Műveiben gyakorlatilag sohasem hivatkozott szerzőkre, és leveleiben is csak kis számú konkrét utalás található ezekre. Kutatói azonban az általa alkalmazott terminológia és nézetei egyes alapvetései alapján körülírták azt a szellemi környezetet, melyben az erjedés-érlelődés éveiben fejlődhetett. Will-Erich Peuckert, a fordításunkhoz felhasznált életműkiadás szerkesztője így mutatja be röviden e környezetet: „A *Morgenröthe* számos Paracelsusra emlékeztető kifejezést tartalmaz: a műben hallunk Salniterről; Merkuriusról; mennyei és föld jellegű földről, illetve ezek gyümölcseiről; a *chaos*ról; az ember teremtéséhez oly szüksé-

³ A Szerző eredeti neve a korabeli írásmód szerint nem Jakob Böhme – mint ahogy az néhány magyar kiadvány révén elterjedt –, hanem Jacob Böhme. A Jakob a korabeli Jacob modern német változata.

⁴ Első fia születésekor. A fiút a görli tzi Szent Péter és Pál templom anyakönyve szerint 1600. január 29-én keresztelték. Lásd JBI – *Lebenslauf*.

⁵ A mű címét, csakúgy mint további műveinek címeit barátai és követői később latin címmel is kiegészítették, így a mű *Aurora, oder Morgenröthe im Aufgang*-ként vált ismertté. A latinositások még a Szerző életében, annak jóváhagyásával történtek. Lásd Johann Georg Gichtel: *Erinnerung*, p. 29–31.

ges föld-masszáról; továbbá arról, hogy ezt a földet megrontja, ha a szellem kilép a temperamentumból, ha ugyanis a harmónia – azaz a minőségek együttműködése és közössége – sérül, akkor az elemeken eluralkodik a düh, pusztítókká és haragvókká válnak. Ha Böhme mégsem ismerte volna akkoriban Paracelsus írásait, továbbá – ahogy azt rögtön hozzá is kell tennünk – Weigel műveit, melyekben a paracelsusi tanok a tauleri misztikával egyesülnek, akkor mindössze annak feltételezése maradna, hogy mindketten – Paracelsus és Böhme – egyazon szellemi talajról, ugyanazon *fundusból*, illetve egyező gondolkodásból sarjadtak ki.”⁶

A Szerző – a már idézett leveléhez hasonlóan – az *Aurora* előszavában is tanúságot tesz ismereteinek isteni forrásáról:

„Isten adta számomra a tudást. Nem én, aki magam vagyok, birtoklom ezt a tudást, hanem Isten tudja ezeket bennem. A Bölcsesség Isten mátkája, Isten Gyermekai viszont Krisztusban és a Bölcsességben szintén Isten jegyesei. Ha tehát Krisztus Szelleme Krisztus Gyermekében lakozik, míg Krisztus Gyermekai vesszők a krisztusi szőlőtőn, és vele egy testet és egy szellemet alkotnak, kié akkor a tudás: az enyém avagy az Istené? Nem kellene tudnom Krisztus szellemében, hogy miből alkottatott ez a világ? Isten ne ismerne mindezt? Magamra öltöm tehát a szenvedést, nem akarva tudni semmiről – én, aki magam vagyok, s aki a látható világ részese vagyok –, hogy ő maga tudjon mindent bennem, amit csak tudni akar. Nem én vagyok a szülőasszony az ismeret keletkezése során, szellemem viszont Isten asszonya, akiben ő maga szüli az ismeretet oly mértékben, ahogy az neki tetszik: ahhoz hasonlóan, ahogyan az örök Bölcsesség is Isten teste, és meg is szüli benne mindazt, amit csak szülni óhajt. Ha viszont ő az, aki szül, akkor nem én cselekszem, hanem ő cselekszik bennem, én magam pedig szinte holt vagyok a magasztos Bölcsesség megszülése során, s Isten válik életemmé. Nem kerestem ezeket, de nem is tanultam. Isten lehajolt én-mivoltomhoz, én-mivoltom pedig belesimult Istenbe. Most tehát halott vagyok, nem értek semmit, Isten azonban értelemmé vált bennem.”⁷

Böhmének – saját bevallása szerint – eredetileg nem állt szándékában műveit publikálni. Ebben az értelemben nyilatkozott később egyik levelében is:

„Istennek ama csodáit, melyeket nekem megmutattak, valójában saját magam emlékeztetésére írtam le, és akaratom ellenére terjedtek el; kikerültek a hatókörömből, és tudtomon kívül publikálták őket. [...] A Magasságbélinek azonban, aki keze és hatalma alá vet mindeneket, más szándéka volt ezzel. [...] Csodálkozom is meg nem is ezen, hisz az Úr csodálatra méltóan és játszi könnyedséggel intézi ügyeit, kijátszva minden okosságot – és épp egy pástort akart erre felhasználni.”⁸

⁶ Will-Erich Peuckert *Bevezetője* az életműkiadás első kötetében (*Einleitung*, Bd. 1., p. [15]). Peuckert a kötetünkben megjelenő *Christosophia* kapcsán több párhuzamot konkrétan ki is emel Valentin Weigel *Die Ort der Welt* című művéből. Lásd *Einleitung*, Bd. 4., p. [12]–[15].

⁷ *Aurora*, p. 15.

⁸ *Epistola theosophica*, 8,61. Paul Kaym császári adószedőhöz írt levél (1620. augusztus 14.). A

Első művét mindössze néhány ismerősének adta oda olvasásra. Carl Ender von Sercha földbirtokos, Paracelsus műveinek lelkes olvasója mutatta a legnagyobb érdeklődést az *Aurora* iránt. Ender a korabeli filozófiai művek ismerőjeként szenvedélyesen kereste a vallási élet, a teológia és a filozófia (a 16. századtól fejlődésnek induló természetfilozófia) kapcsolatát és egyesítésének lehetőségét. Vélhetően ezért másoltatta le a kéziratot és vállalt részt további terjesztésében, aminek következtében 1613-ban a mű Alsó-Sziléziában és Oberlausitzban egyre ismertebbé vált.

Meg kell jegyeznünk, hogy ha Böhme eredetileg nem is akart a nyilvánosság elé lépni, mégis komoly elhivatottságot érzett a további írásra. Erre utal, hogy már az *Aurora* írása közben – 1612 márciusában – eladta műhelyét és piaci üzletét, a továbbiakban pedig kereskedéssel foglalkozott, feltehetően azzal a szándékkal, hogy szabadabban az írásnak szentelhesse magát.

Első művének ez a lokális terjedése azonban súlyos következményeket vont maga után az ortodox lutheránus környezet részéről. Különösen hevesen támadta Böhmét Görlitz vezető lelkésze, Georg Richter, aki 1613 júniusában mint eretneket nyilvánosan is kiprédikálta őt, illetve a városi tanácstól is követelte az ügy kivizsgálását, amit időközben a Richter által feltűzelt köznép hangulata is sürgetővé tett. A tanács egy kis időre áristomba záratta Böhmét, az *Aurora* fellelhető példányaikat pedig begyűjtötték, majd a Szerzőt írási tilalom terhe mellett szabadon engedték.⁹

Az írási tilalom miatt Böhme néhány évre valóban visszavonult. Melankóliára hajló lelki alkatát¹⁰ komolyan megviselték az események, így egy ideig kétségessé vált, hogy hivatását folytatni tudja-e. Ezekre a szorongásokkal teli évekre, valamint az újrakezdés körülményeire egy későbbi, Abraham von Sommerfeldhez írt levelében is kitért:

levélben a Szerző pásztornak aposztrofálja magát, mivel az előzményekben Amos prófétáról beszélt, aki pásztor volt. Amos említése arra a jellegzetes böhmei gondolatra utal, hogy Isten az ősatyáktól kezdve egyszerű embereket választott művének kinyilatkoztatására, ezáltal is nyilvánvalóvá téve, hogy a magasabb tudás nem az emberi értelem érdeme.

⁹ Görlitz polgármestere ebben az időben Bartholomäus Scultetus, aki alkímiai érdeklődése okán nem alkothatott erőteljesen elítélő véleményt a műről. Ismeretes, hogy 1599 augusztusában éppen a polgármesternél tett látogatást az a Balthasar Walter nevű orvos és alkímista, akivel ugyanezen alkalommal Böhme is megismerkedett. Később szoros kapcsolat alakult ki közöttük (lásd JBI – *Lebenslauf*). Walter fogalmazta meg később azt a negyven kérdést, melyekre válaszul született meg 1620-ban Böhme egyik legérdekesebb műve, a *Psychologia vera, oder viertzig Fragen von der Seelen* (Negyven kérdés a lélekről).

¹⁰ Böhme több alkalommal is melankolikusként identifika lta saját lelki alkatát. Lásd ehhez például kötetünkben a *Kilencedik könyvecskét* (*De quatuor complexionibus, avagy vigasztaló írás a négy lelki alkatról* – 79. §).

„Az üldöztetés miatt egy ideig nem mertem semmit sem tenni, hanem igyekeztem Isten előtt engedelmisséget tanúsítva felhagyni mindennel, és hagyni, hogy az ördög újra meg újra rám törjön, gyalázva engem. [...] Azonban ugyanúgy jártam, mint amikor a mag elvették a földbe, és bárminemű vihar és szélvész közepette is kinő, bármily hihetetlennek tűnjék is az ilyesmi, hisz télen még minden kihaltnak tetszik, és emiatt az okosság joggal vélekedhetne ekképp: minden elmúlt. A nemes mustármagocska tehát a viharok ellenére, a megvetés és a gyalázat ellenére is felnövekedett. [...]

Külső emberemnek nem volt ínyére az írás, bolondnak tette magát, mígnem a rejtett Ember meg nem zabolázta őt, minek következtében a legmagasztosabb misztérium részesévé váltam; követni kezdtem hát Isten útmutatását, és az ő akarátába vettem magam, mivel nem akartam már semmit sem a természetes értelemről kiindulva elgondolni. [...]

Feltettem hát magamban, hogy újra írni kezdek, és mintegy háromnegyed év alatt három könyvet írtam.”¹¹

Az események időbeli behatárolása végett szükséges még idéznünk egy másik leveléből is.

„Ezt az első könyvet [ti. az *Aurora* példányait] mintegy három éven át nem is láttam, azt hittem, már egészen az enyészeté lett, mígnem tanult urak másolatokat küldtek nekem, arra biztatva engem, hogy tehetségemet jobban is kifejtsem, amit a felszínes okosság soha többé nem akarózott volna megtenni, mivel ennek előtte már sok szenvedést volt kénytelen átélni emiatt. Ugyanakkor a kegyelem fényétől is megfosztattam kis időre, s az csak rejtett tűzként pislákkolt bennem, ami miatt a szorongás teljesen eltöltött: míg kívülről a megvetést, addig belülről a heves indíttatást éltem, és mégsem tudtam megragadni a lényegét, csak mikor a Magasságos újra segítségemre sietett Leheletével, és új életet lehelt belém. Egyszersmind megfelelőbb stílust is nyertem ezáltal az íráshoz, valamint mélyebb és megalapozottabb ismeretet.”¹²

Ha elfogadjuk, hogy három év telt el, míg az *Aurora* példányai újra a Szerzőhöz jutottak a baráti hangú biztatásokkal együtt, ez azt jelenti, hogy 1616 nyarán kezdhettek újra foglalkozni az írás gondolatával. A valódi aktivitásra – a kegyelmi állapotra, Isten megújító leheletére – azonban több mint két évet kellett várnia. Amint azt az Abraham von Sommerfeldhez írt levelének folytatásában is említi, 1619-ben három, külön-külön is terjedelmesnek tekinthető mű megírásába fogott bele, melyekkel 1619 januárja és legkésőbb 1620 augusztusa között készült el. Ezek a *von den dreyen Principien Göttliches Wesens*, a *vom dreyfachen Leben des Menschen* és a *40 Fragen*.¹³ Bár levelében nem említi, de

¹¹ *Epistole theosophica*, 10,6–10. Abraham von Sommerfeld und Falckenheim auf Wartha föld-birtokoshoz írt levél (1620).

¹² *Epistole theosophica*, 12,13. Caspar Lindnerhez.

¹³ A címeket itt a levélben szereplő formában idéztük. A teljes címek: *De tribus principiis*,

ugyanerre az időszakra tehető még két kisebb traktátus, a *Vom irdischen und himmlischen Mysterium*, valamint az *Eine kurze Erklärung von sechs mystischen Punkten* elkészülte is.

Aktivitása a későbbi években sem hagy alább, sőt, kiterjedt levelezést folytat növekvő számú barátaival és szimpatizánsaival, mely levelekben teozófiájának alapjait is fejtegeti; a szükségszerűen sokasodó támadások ellen vitairatokat ír;¹⁴ valamint legalább hat nagyobb utat tesz barátaihoz.

A művek szinte csak úgy kihullanak kezéből, ahogyan az alább nem hagyó késztetés újra és újra írásra ösztönzi őt, a baráti kör pedig hasonló sietséggel és szorgalommal másolja az elkészült alkotásokat. Közben a Szerző folyamatosan fenntartja kapcsolatait és instruálja barátait. Ez tükröződik egy Abraham Sommerfeldhez írt levélből is:

„[...]ha az uraság] bármit is le szeretne másoltatni az elküldött kéziratok közül, az írónak szükségképpen tanult és értelmes embernek kell lennie, mert egyes betűk nem eléggé jól formáltak, s néha a grammatika is csorbát szenvedett. Egynémely szavak hiányt szenvedhetnek betűben, másutt a kisbetű helyett nagybetű állhat, ugyanis nem az iskolázottság vezette a tollat; nem is volt időm az egyes betűk helyes értelmét fontolgatni, hanem csak a [Szent] Szellem útmutatását követtem, mely igencsak sürgetve haladt előre, úgyhogy a sorok írójának keze meg-megremegett a szokatlan tempótól. Bizonyára írhattam volna szebben és érthetőbben is, de ez ellen szólt, hogy a lángoló tűz ennél sokkal gyorsabban üzött előre, és tollamnak, illetve kezemnek utána kellett sietnie.”¹⁵

Kikből állt hát ez a baráti kör, és milyen reménységekkel folytatták beszélgetéseiket, szőtték terveiket? Ha a *Levelek* címzettjeit vizsgáljuk, akkor – Peuckert megfogalmazásában – főként a sziléziai nemesség filozófia és tudomány iránt nyitott rétegeire, orvosokra és alkimistákra találhatunk: „[Abraham von] Franckenbergtől, Daniel von Czepkótól és Theodor von Tschesch-től egyaránt ismerünk pánszofikus és teozófiai írásokat; David von Schweinitz egyenesen szentéletű költőnek számított; aztán ott állnak még mögöttük a von Fürstenauhoz [Augustin Cöppen] hasonló rangú alkimisták; továbbá olyan férfiak, mint [Balthasar] Walter, aki nemcsak pánszofikus gondolkodó, de egyben a kabbala avatott értője is volt. Ők képviselik azt a hidat a sziléziai Paracelsus-követőkhöz

oder Beschreibung der drey Principien Göttliches Wesens (1619); *De triplici vita hominis, oder vom dreyfachen Leben des Menschen* (1620); *Psychologia vera, oder viertzig Fragen von der Seelen* (1620).

¹⁴ Például *Apologia, betreffend die Vollkommenheit des Menschen. Vom Irrtum der Sekten Esais Stiefels und Ezechiel Meths* (1622). Vitairatnak minősül a *De electione gratiae, oder von der Gnaden-Wahl* is, melyet az eleve elrendelés tanának cáfolatára írt 1623 január és február hónapjaiban.

¹⁵ *Epistole theosophica*, 11,44. *Paul Kaymhoz írt levél* (1620. november 19.).

és pánszofikusokhoz, kiknek köréből származtak a későbbi böhmeianusok, mint például Angelus Silesius.”¹⁶

A *Levelek* tanúsága szerint a kialakuló-bővülő társaságot foglalkoztatja a harmincéves háború mint az idők teljességének és a végidőknek egy lehetséges jele;¹⁷ a lutheri reformáció megújítása;¹⁸ ami azonban talán a legfontosabb: a személyes vallásos-misztikus praxis elmélyítése és kialakítása, melynek célját és értelmét legrövidebben talán így foglalhatnánk össze: a Krisztusban való újjászületés.

Ami az újjászületést és a bensőséges misztikus megtapasztalást illeti, Böhme utalásszerűen több ilyen esetet is említ környezetéből:

„Még hozzáteszem ehhez Uraságodnak, hogy Fürstenauer úr esetében nagy csudát tapasztaltam, nevezetesen hogy Isten az ő kegyelmének erőteljes fényével megérintette őt, felmorzsolva szellemét és lelkét, amit én magam is észrevettem, és őszintén remélem, ugyanaz történik vele, ami Johann Sigismund von Schweinichen úrral történt; szívből kívánom ezt, és Istenhez folyamodok, hogy így is legyen, mert saját szememmel láttam a történeteket; de erről majd később a maga idejében. Kérem, tartsa mindezt titokban, a mondott uraságnak pedig siessen imáival segítségére, hogy Krisztus Szellemében küzdhessen, mert ez illik hozzánk.”¹⁹

Távlati jelentőségében kiemelkedik von Schweinichen lelki életének elmélyedése:

„Schweinichen az 1623 őszen átélt átható élménye hatása alatt szent kötelességének kezdte érezni, hogy azt a Krisztushoz vezető utat, melyen ő személyes megvilágosodásának csodája során végigvezettetett, a lehető legtöbb emberrel megismertesse. Akkoriban jutott tehát arra az elhatározásra, hogy annak a férfinak az írásait, akinek mindezt köszönhette, azonnal elkezdje kinyomtatni. Ehhez három könnyebben érthető és ugyanakkor a lelki folyamathoz igencsak fontos írást választott: az igaz bűnbánatot, a valódi rá-

¹⁶ *Einleitung*, Bd. 9., p. [9]–[10].

¹⁷ Erre utaló szövegrészeket gyűjtött össze a *Levelekből* Peuckert a *Levelekhez* írt bevezetőjében (*Einleitung*, Bd. 9., p. [7]–[8]).

¹⁸ Erre vonatkozóan csak halvány utalások találhatók a *Levelekben*, kétségtelen azonban, hogy Böhme baráti körét foglalkoztatta a kérdés. Ismeretes, hogy a korabeli rózsakeresztesek 1614 óta terjesztették *A világ általános reformációja* című vitairatukat, melyben főként az alkímiára, a természetfilozófiára és a teozófiára támaszkodva kívánták megreformálni a vallást. Követőik között volt a görblitzi gimnáziumi igazgató is, akit Böhme is ismert. Úgy tűnik, erre a műre is utal Böhme a Friedrich Krausennek 1624 májusában írt levelében (*Epistola theosophica*, 60). Lásd JBI – *Lebenslauf*.

¹⁹ *Epistola theosophica*, 44,3. *Carl von Endern földbirtokoshoz írt levél* (1623. május 7.).

hagyatkozást és az érzékfeletti életet taglalókat, és azokat a *Krisztushoz vezető út* összefoglaló cím alatt adta ki.²⁰

A Krisztushoz vezető utat – mely cím a későbbiekben *Christosophia* előtaggal egészült ki – Böhme egyik legfontosabb művének tartják, mivel ez kapcsolódik legszorosabban a 16. századtól újra feléledő misztikához. Gyűjteményes munka, ugyanis különböző időpontokban keletkezett írásaiból áll, melyek egyedi kérdéskörökre térnek ki. Az eredeti, Schweinichen-féle összeállítás – melynek részei 1622 tavasza és 1623 vége között születtek – az egyes kiadások során folyamatosan bővült, mígnem összesen kilenc „könyvecske” (*Büchlein*) egybeszerkesztése révén 1682-ben elérte véglegesnek tekinthető alakját.²¹

Ez az első, von Schweinichen által 1623 decemberében nyomdába küldött változat tehát még a Szerző életében megjelent, egyszersmind ez Böhme egyetlen olyan írása, melynek nyomtatott megjelenését a Szerző megérthette.

Böhme ebben az első, rövid változatban a legfontosabbnak a bűnbánatról mint a Krisztushoz forduló élet kezdetéről és alapvetéséről szóló részt tartotta, melyet semmiféle más – akár misztikus – praxissal nem lehet helyettesíteni. Ahogyan a *Christosophia* szent imádságról szóló részében fogalmaz (mely imádságos életet ebben az értelemben már a keresztényi élet második lépcsőfokának tarthatunk):

„Ezért az igazán komoly imádsághoz, amikor valóban el akarunk nyerni valamit Istentől, minden időben hozzátartozik az őszinte bűnbánat és a megtérésbeli alázat.”²²

Hasonlóan nyilatkozott leveleiben is, melyekből azonban a megújult írói ténykedésből és különösen a nyomdai kiadásból fakadó egyéb következmények is utalásszerűen kiolvashatók. 1622. június 21-én az alábbiakat írja barátjának, Christian Bernhardnak:

²⁰ Az idézetben foglalt megállapításokat Peuckert idézi Hans Grunskytól (*Einleitung*, Bd. 4., p. [9]).

²¹ Ezen az összeállításon már csak az 1730. évi – az 1682-es mintájára készült, de javított – újabb életműkiadás módosított annyiban, hogy az ott első és második sorszámmal szereplő könyveket a szerkesztő összevonta, és az eredetileg *Második könyvecske*ként szereplő szövegrész *De poenitentia. Lib. 2.* címen az *Első könyvecske* függelékeként helyezte el. Ebből a szempontból tehát a mostani magyar kiadás voltaképpen az 1682. évi amszterdami kiadás gyakorlatához tér vissza, abból a megfontolásból, hogy a kérdéses szövegrészben a Szerző az *Első könyvecske*re mint kész és lezárt műre hivatkozik. A szóban forgó szövegrész tehát eredetileg semmi esetre sem volt az *Első könyvecske* része. Kötetünkben a két traktátust az 1715-ös amszterdami kiadásban szereplő alcímmel különböztetjük meg.

²² Lásd *Harmadik könyvecske – Suspiria viatorum, avagy a szent imádságról*, 35. §.

„Mások kívánságára és kérésük nyomán elkészítettem egy csinos könyvecskét a penitenciáról és az igaz bűnbánatról, valamint emellett az imádság mibenlétéről (ami egyszerűs mind valódi bevezetés és beteketés a teozófiai iskolába), melyet ezennel Rudolph von Gersdorf zu Weicha uraságnak is küldeni szándéksom annak óhajára; kérem tehát, hogy neki is küldje át. [...]

Ha tehát az uraság [ti. Bernhard] is bevezeti e könyvecske tárgyát napi gyakorlatai közé, hamarosan megtapasztalhatja hasznosságát, mert az egy szorongó, ám hevülő tűzzel körülölelt ágacskból született, s összhangban van azzal, amit saját magam korábban megtapasztaltam s még ma is átélek. Ennek folyamán nyertem el az Isteni Ismeret gyöngyét; és még ha másokhoz hasonlóan emberi gyengeség szerint élek is továbbra, ez a gyöngy akkor is kedvesebb számomra, mint a világ minden kincse. Az előbbi kedvéért tehát hajlandó vagyok bármit elszenvedni és elviselni, csak hogy megtarthassam.”²³

Friedrich Krausen medikus doktor számára 1624. május 9-én így fogalmaz:

„Istennek hála, engem egyelőre jó egészségben tudhattok, még ha a sátánnak a farizeusok szellemiségéből áradó bogáncsai be is borítanak kívülről – ez a sátán ugyanis nagyon felmérgeződött miattam és a bűnbánatról kinyomtatott kis könyv miatt. [...] [A farizeusok] bizonyára amiatt aggódalmaskodnak, hogy tekintélyük csorbát szenvedhet, ha tanulatlan emberek hozzák napvilágra a legmagasztosabb alapot, és emiatt az emberek esetleg azt kezdik követelni tőlük, hogy életükkel és tanításukkal Krisztust és az apostolokat kövessék. Ez esetben ugyanis has-istenük kényszerűen elbukna, és értelmi képességeik terén kissé alázatosabbá kellene válniuk, amihez aztán nem fűlik a foguk.”²⁴

Nem sokkal a *Weg zu Christo* megjelenése után Georg Richter – aki akkoriban a körzetben megjelenő vallásos irodalom cenzori tisztét is betöltötte – ismét hevesen támadni kezdi Böhmét, és a városi magisztrátushoz fordul, hisz nyilvánvalóvá vált, hogy a Szerző megszegte a reá 1613-ban kimondott írásai tilalmát. Egyben gúnyiratot ad ki Böhme ellen, és ismét kiprédikálja. A felheccelt köznép várható támadásai elől Böhme kénytelen volt Schweinichen schweinhausi kastélyában menedéket keresni.

Meghallgatásakor Böhme egyébként úgy nyilatkozott, hogy nem tudott a könyv kiadásáról, s a műben egyszerűen a saját maga által átélteket foglalta össze, magát a kiadást pedig egy sziléziai nemes rendelte. A nyomdai munkákra vonatkozó kijelentésének ellentmond, hogy 1623. december 27-én kelt, Christian Bernhardhoz írt levelében említést tesz a könyv rövid időn belül történő megjelenéséről.²⁵

²³ *Epistola theosophica*, 25,3–4.

²⁴ *Epistola theosophica*, 60,1.

²⁵ *Epistola theosophica*, 49. A levél érdekessége, hogy annak 1682-es kiadásából a Böhmét kompromittáló sorokat kihúzták; a levél hiányzó része, mely alapján rekonstruálni lehetett az eredeti tartalmat, csak később került elő (lásd JBI – *Lebenslauf*).

Az eljárás eredményeként a városi tanács 1624 márciusában Böhme Görlitzből való száműzését fontolgatja, elsősorban a Richter által feltüzelt ortodox lakosság körében tapasztalható nyugtalanság miatt. Végül is csak jó tanácsként fogalmazzák meg számára a város elhagyásának lehetőségét, így áprilisban még marad ideje, hogy vitairatot fogalmazzon meg Richter ellen.²⁶

A helyzet feloldására nemesi barátai előkészítik számára azt a lehetőséget, hogy közvetlenül a drezdai udvarban nyerjen meghallgatást. Az odautazásra 1624 májusában kerül sor. Böhme és társasága elszállásolásáról Benedikt Hinkelmann, a választófejedelem udvari alkimistája és orvosa gondoskodott. Otttartózkodása alkalmával Böhmét Pillnitzben (a fejedelem nyári rezidenciáján) fogadta Joachim von Loß császári tanácsos, az udvari lelkész pedig udvariassági látogatást tett nála.

Egy jobb kereszténység szélesebb körű megalapozására vonatkozó reménységének azonban nem ezen az úton kellett továbbhaladnia: miután a meghallgatások nyomán az udvar megbizonyosodott arról, hogy Böhme nem veszélyes eretnek és nincsenek radikális politikai elképzelései, hazabocsátották Görlitzbe.

Írói tevékenységét a zaklatott körülmények ellenére sem adta fel. Még február végén – amikor meghallgatása miatt visszatért Görlitzbe – megírja a *Gespräch einer erleuchtet und unerleuchteten Seele* című dialógusát, mely később a *Christosophia* részévé válik.²⁷ Március-áprilisban összefoglaló, bevezető, magyarázó jellegű tanulmányt ír addigi műveihez *Clavis, oder Schlüssel der vornehmsten Punkten und Wörter* címen. Még drezdai tartózkodása alatt kezd bele egy imádságos könyv, a *Vom heiligen Gebet* megírásába, mely azonban befejezetlen marad, és amely a szállásadó Hinkelmann gondozásában vált publikussá. Később ezt a művét is a *Christosophiá*hoz csatolták.²⁸

Görlitzbe való hazabocsátása után ismét kereskedelmi célú utakra indul. Októberben még nekifog, hogy megírja *Betrachtungen Göttlicher Offenbarung. 177 theosophischen Fragen* című munkáját, ez azonban szintén befejezetlen marad. November elején egyik útjáról már súlyos betegen tért haza, és e hónap 17-én elhalálozott. Halálos ágyán mondott, elhíresült szavai: „*Nun fahre ich hin ins Paradeis*” – vagyis: „Most hát elköltözöm a Paradicsomba.”

²⁶ Ennek teljes címe: *Schutzrede zur gebührlichen Ablohnung des schrecklichen Pasquills und Schmähkartten wider das Büchlein 1. von wahrer Buße, 2. von wahrer Gelassenheit, welchen Pasquill der Herr Gregorius Richter, Oberster Pfarrer zu Görlitz, darwider angestrengt hat.*

²⁷ Kötetünkben: *Nyolcadik könyvecske – Colloquium viatorum, avagy egy világosságot nyert és egy homályban élő lélek közti beszélgetés.*

²⁸ Kötetünkben: *Harmadik könyvecske – Suspiria viatorum, avagy a szent imádságról.*

Halálának és temetésének körülményei nem voltak zavartalanok. Richter utóda, Nikolaus Thomas vezető lelkész ugyanis nem volt hajlandó kiadni a Szerző számára a betegek kenetét, valamint kétségbe vonta azt is, hogy mint eretneket megszentelt földbe lehetne temetni. Barátai – elsősorban orvosai, Tobias Kober és Melchior Bernt, valamint több földesúri barát – közbenjárására végül is Elias Dietrich prédikátor vállalta a temetést.

A nemes barátok síremléket is készítettek, melyen szimbolikus ábrák és feliratok álltak; ezt azonban Böhme rosszakarói ledöntötték. Rekonstruálására és a végleges emlékmű felállítására csak 1869-ben került sor.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

A fordítás alapjául szolgáló mű:

Jacob Böhme: *Christosophia, oder der Weg zu Christo*

Jacob Böhme: *Sämtliche Schriften. Faksimile-Neudruck der Ausgabe von 1730 in elf Bänden.* Stuttgart: F. R. Frommans Verlag, 1955–1960.
Vierter Band (1957), IX.

Aurora

Jacob Böhme: *Aurora, oder Morgenröthe im Aufgang* (1612). *Sämtliche Schriften*, Erster Band, I.

Christosophia

Jacob Böhme: *Christosophia, oder der Weg zu Christo. Sämtliche Schriften*, Vierter Band, IX.

Clavis

Jacob Böhme: *Clavis, oder Schlüssel, das ist eine Erklärung der vornehmsten Puncten und Wörter, welche in diesen Schriften gebraucht werden* (1624). *Sämtliche Schriften*, Neunter Band, XX.

De incarnatione Verbi

Jacob Böhme: *De incarnatione Verbi, oder von der Menschenwerdung Jesu Christi* (1620). *Sämtliche Schriften*, Sechster Band, XVI.

De tribus principiis

Jacob Böhme: *De tribus principiis, oder Beschreibung der drey Principien Göttliches Wesens* (1619). *Sämtliche Schriften*, Zweiter Band, II.

De triplici vita hominis

Jacob Böhme: *De triplici vita hominis, oder vom dreyfachen Leben des Menschen* (1620). *Sämtliche Schriften*, Dritter Band, III.

DWB

Das Deutsche Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm im Internet. <http://germazope.uni-trier.de/Projects/DWB>

Einleitung

Will-Erich Peuckert: *Einleitung* [Peuckert bevezetési az egyes kötetek előtt]. *Sämtliche Schriften*, Erster, Vierter und Neunter Band

Epistolæ theosophicæ

Jacob Böhme: *Epistolæ theosophicæ, oder Theosophische Send-Briefe* (1618–1624). *Sämtliche Schriften*, Neunter Band, XXI.

Erinnerung

Johann Georg Gichtel: *Erinnerung an den Leser* [Gichtel előszava az *Aurora* előtt]. *Sämtliche Schriften*, Erster Band

Erklärung

Johann Georg Gichtel: *Erklärung der Figur zum Haupt-Titel* [Gichtel magyarázata az életműkiadás főcíméhez készült ábrához]. *Sämtliche Schriften*, Erster Band

JBI

Jacob Böhme-Institut (Görlitz). <http://www.jacob-boehme.org/deutsch/d-frame.htm>

Mysterium Magnum

Jacob Böhme: *Mysterium Magnum, oder Erklärung über das erste Buch Mosis*

(1623). *Sämtliche Schriften*, Siebenter und Neunter Band, XVII.

Psychologia vera

Jacob Böhme: *Psychologia vera, oder vierzig Fragen von der Seelen* (1620). *Sämtliche Schriften*, Dritter Band, IV.

Sämtliche Schriften

Jacob Böhme: *Sämtliche Schriften. Faksimile-Neudruck der Ausgabe von 1730 in elf Bänden*. Stuttgart: F. R. Frommans Verlag, 1955–1960. Herausgegeben von Will-Erich Peuckert

